

4

MEZOPOTAMSKÉ NÁBOŽENSTVÍ

PANTEON

A. POVAHA BOHŮ

POJEM BOŽSTVÍ

je v Mezopotámii odvozen z astrální povahy nejvýznamnějších bohů. Ukazuje to především **determinativ**, klínopisný znak, psaný před jménem boha. Je to **hvězda**, která se v této souvislosti četla jako „bůh“ /sumersky dingir, akkadsky ilum, srv. hebrejské 'el/. Jestliže tento znak nebyl determinativem, označoval slovo „nebe“ /sumersky an, akkadsky šamu, srv. hebrejské šamajim/. Bůh je tedy především nebeská bytost, což platí pro většinu mezopotamského panteonu; výjimkou jsou jen nečetná božstva vegetace a podsvětí.

RYSY BOHŮ

Srovnáme-li mezopotamské bohy s egyptskými, ukazuje se, že mezopotamští bohové jsou vesměs zobrazováni jako lidé, antropomorfismus je všeobecný. Dokonce i různé stvůry /šedu a lamassu, strážcové bran chrámů a paláců/ mají třeba zvířecí těla a ptačí křídla, ale hlavu lidskou. Na některých zobrazeních mají bozi na jedné hlavě dvě tváře, jednu hledící vlevo a druhou napravo, podobně jako římský Janus bifrons. Hlavním a obecným znakem bohů je na obrazech tiára s rohy. Tento symbol

pochází zřejmě z toho, že býk byl v celém starém Orientě hlavní a běžný symbol síly. Proto byli i mezopotamští bozi často přirovnáváni k býku či titulováni „býk“; tento jev ovšem najdme i v jiných náboženstvích starého Orientu. Jestliže se tiára s rohy objeví na hlavě obrazu krále, považujeme to za doklad toho, že tento král byl uctíván jako bůh. Prvý král, takto zobrazený, je Nárámsín /2259-23/. Celkem vzato však takové zobrazování králů není časté.

Dalším rysem bohů je nesmrtnost. Jak čteme v eposu o Gilgamešovi, je právě nesmrtnost hlavním dělítkem mezi bohem a člověkem. Jsou ovšem výjimky: Mezi nesmrtelné a tím vlastně mezi bohy byl přijat hrdina potopy Utnapištim; z bohů zase sestupují do podsvětí mezi mrtvé především dva bozi vegetace, Tamuz a Ningišzida. Také bohyně Inanna čili Ištar se jednou vypravila do podsvětí, ale ovšem zase odtud unikla. V kapitole o mezopotamské mytologii si ukážeme, jak námětem mnoha bájí je hledání nesmrtnosti a jak při něm člověk stále troskotá /Gilgameš, Etana, Adapa atd./.

B. VLASTNÍ PANTEON

1. TŘÍDĚNÍ BOHŮ

Již staří Sumerové měli zálibu v řádu a snažili se své bohy třídit; také Akkadové chtěli svůj panteon nějak systematizovat. Tato třídění se ovšem během dějin měnila. Z pozdější doby je nejzávažnější rozdělení bohů do dvou skupin, na IGIGI a ANNUNAKI. Igigu jsou bohové nebes, Annunaku bohové země a podsvětí.

Moderní odborníci třídí mezopotamské bohy na bohy kosmické, kteří mají svůj původ především v náboženských představách lovců a pastevců a nacházíme je především v teologických systémech měst Uruku /bůh nebe Anu/ a Nippuru /bůh Enlil/; a dále na bohy chtonické, původně božstva zemědělců, plodnosti a úrody, domácí především v Eridu.

Podobně jako v Egyptě mělo v nejstarší době každé významné sumerské město svého božského patrona. Vzájemným stykem a hlavně vznikem větších politických celků se kult některých bohů rozšířil a převládl, kdežto

jiní bozi ustoupili do pozadí nebo až do zapomenutí. Významní bozi byli vzájemně kombinováni do rodin a rodů, až vznikl systém, jehož se přidržíme v dalším výkladu.

2. BOHOVÉ SVĚTA

Sem patří čtyři nejvýznamnější bozi: bůh nebe Anu, bůh země Enlil, bůh vod Enki či Ea a bůh podsvětí Nergal. Z nich první tři tvoří kosmickou triádu.

V čele celého panteonu stojí bůh nebes AN, Anum či Anu. An je sumerský tvar, Anum či bez mimace Anu akkadský. V klínopisu byla jeho znakem hvězda, která zároveň sloužila jako determinativ božských jmen. An vládne jako král bohů celému panteonu. Jeho původním protikladem je země, sumersky KI, jako jeho družka se ve starých sumerských pramelech objevuje URAŠ, vzácný sumerský název země. Od starobabylónské doby je pár Anu-Uraš nahrazován párem An-Ki. V akkadštině bylo ke jménu Anu vytvořeno femininum ANTUM jako název Anuovy manželky. Na její místo však posléze nastupuje Inanna-Ištar, nejvýznamnější mezopotamská bohyně. Podle akkadské kosmogonie je Anu synem božského prapáru Anšara a Kišary. Anu sám je otcem mnoha bohů, mezi jeho děti se počítá Adad, Martu, bohyně Baba, Gatumdu, Nisaba, Ninsina a další. Je otcem i řady démonů, zvláště pověstné sedmy démonů /Sebetu/. Prvním a nejvýznamnějším z jeho synů je Enlil, nejzávažnější bůh staré sumerské doby. Anu sám patří mezi nečinné bohy /typ: deus quiescens či deus otiosus/, jako byl v Egyptě Re a v Kenaanu El. I když se uznává jako hlava panteonu, přece skutečnou vládu předává jinému mladému aktivnímu bohu. Tím byl v sumerské době Enlil, v babylónské Marduk a v Asýrii Aššur. Báje, která je aitiologií zatmění měsíce, vypráví o pokusu tří bohů, vyrovnat se Anuovi. Vztah Anův k lidem je většinou nevládný. Své dceři Inanně dovoluje podle eposu o Gilgamešovi vyslat na lidi nebeského býka, žádá si Gilgamešovu smrt, stvořil zlé demony a vysílá je na lidi stejně jako bohyni smrti Māmītu. V tom se podobá Reovi, vysílajícímu na lidi bohyni Sachmet /viz str. 94/. Anův kult se pěstoval hlavně v Uruku v chrámu, zvaném sumersky É-anna /dům Anův, akkadsky

bít/ilu/-Ani./ Chrást téhož jména byl i v Girsu, posvátné čtvrti Lagaše, kde však byla uctívána především Ininna. Dále měl Anu chrám v městě Dér; tam se jeho chrám nazýval „Zeď Anuova“ /srv. titulaturu egyptského Ptaha na str. 37/. Z Uruku máme zprávu i o průběhu každodenní bohoslužby, která se v tamním Anově chrámě konala. Podle seznamu z doby Ur III. se nazýval jeden z měsíců ezen-anna – Anova slavnost. Ve srovnání s jinými bohy však jeho kult měl malý význam. K oživení Anova kultu došlo znovu za Seleukovců, možná proto, že Anu byl ztotožňován s řeckým Diem. – V číselném systému, kde je každému bohu přiděleno nějaké číslo, má Anu číslo nejvyšší, totiž šedesát. To je v šestkovém systému číslo dokonalosti. Ikonografie: Nebýval často zobrazován. Známy je jen jediný zřetelný Anův emblém, totiž tiára s rohy, která se objevuje na středobabylónských a novobabylónských hraničních kamenech, zvaných kudurru. Podle mezopotamské mytologie je jeho sídlem vrchol nebeské klenby. Tam se k němu utíkají bohové za potopy.

Dalším členem kosmické triády a bohem země ENLIL. Je mu přidělena číselná hodnota padesát. Jeho jméno znamená sumersky „pán – Větr“, v akkadštině bylo upraveno na Ellil a označovalo posléze obecně vládce /nějaké/ země, jeho odvozenina ellilutu – panství, vláda. Tak se podstatně jméno „ellil“ stává ekvivalentem akkadského „bél“. Řekové je upravili na Illinos. Jeho hlavní epiteta či tituly jsou „Kur-gal“ – sumersky „Velká hora“, akkadsky šadû rabû. Proto i jeho hlavní svatyně v Nippuru má název É-kur = dům /který je/ hora. Tato svatyně bývala považována za hlavní svatyni celého starého Sumeru, když Enlil býval nejvýznamnějším sumerským bohem. Další tituly byly: Lugal a-ma-ru = šar abûbi – král potopy; Bél mâtâti = Pán zemí, Nunamnir = ten, ktrý má úctu; Im-hur-sag = hora větru, též otec bohů atd. Enlil je důležitým bohem už v nejstarší sumerské době /Džemet Nasr/ a zatlačuje významem svého otce Anua. Jeho družkou je NINLIL, ženský tvar k jménu Enlil, protože nin = /sumersky/ paní. Za Enlilovy syny byli považováni Ninurta, Ningirsu, Sin, Adad, Nergal, Namtar a Nušku. V pozdější době jej zatlačuje Marduk. Je příznačné, že v genealogiích kosmogonického mýtu Enuma eliš Enlil zmíněn není.

Enlil je pánem shromáždění bohů a určovatelem osudu, protože je vlastníkem tabulek osudu. Mnozí sumerští bozi se vypravují každým rokem do Nippuru, aby si tam od Enlila vyprosili požehnání pro vladaře svého města a rozhojnění dobytka i úrody. Jako stvořitel či přesněji pořadatel světa oddělil Enlil nebe a zemi motykou a zavedl motyku jako pracovní nástroj mezi lidmi. Tím je vlastně vynálezcem zemědělství. Také dosazuje a sesazuje vladaře.

V prologu k Chammurabiho zákoníku se píše, že Anu a Enlil svěřili Mardukovi vládu /ellilútu/ nad lidmi. Enlil pak může v přeneseném smyslu znamenat „pán“; Marduk v Babylónii a Aššur v Asýrii mají titul „Enlil = pán bohů“.

Jestliže jméno Enlil = Pán dechu, větru, vzduchu, pak byl Enlil zřejmě původně bohem přírodních sil, které se právě projevují ve větru a bouři. Bouří projevuje Enlil /podobně jako Ninurta/ svůj hněv proti nepřátelským zemím, ale i proti domácím městům. Bohyně Ningal činí Enlila a Anua odpovědnými za zničení města Ur /viz žalozpěv nad zničením Ur – kap. 7/. Oblíbenou Enlilovou zbraní je síť. K lidem je často zlý. Je odpovědný za rozpoutání potopy, proto ho nechce Ištar připustit k Utanpištimově oběti a Enlil se zlobí, že vůbec někdo potopu přežil /Gilgameš, 11. tabulka/. Pronásleduje Gilgameše a Enkidua, protože zabili Chuvavu /tab. 7/. Je však možné, že negativní rysy Enlilovy povahy vystoupily do popředí teprve v pozdější době. Ikonografie: Nemá zvláštní symboly ani emblémová zvířata; jeho hlavním odznakem je tiára s rohy jak u Anua.

Posledním bohem kosmické triády je bůh vod ENKI. Jeho jméno /podobně jako jméno Enlilovo/ neodpovídá zcela jeho funkci, protože v sumerštině znamená „pán země“. Akkadové jej nazývali Ea, Řekové Aos. Toto kratší a pozdější jméno je snad také sumerského původu /é-a = bít mî = dům vod, tak Dhorme, kdežto jiní badatelé o správnosti Dhormova vysvětlení pochybují, např. Edzard/. Číselná hodnota: čtyřicet.

Enki je bůh moudrosti a zaklínání, vládce praoceánu Abzu, kterého si představovali personifikovaného, a zároveň to byl název pro sladkovodní moře pod zemí, z něhož berou vodu prameny studně a který je tak dárce plodnosti a života. Ve starší době je jeho družkou NIN-KI,

tedy „paní země“ /zřejmě femininum k Enki/, později však byla běžně nazývána Dam-gal-nun-na = velká choť Nunova, či ještě častěji akkadsky DAMKINA. Enkiho posel je bůh Isimu. Enki je otcem Marduka, jeho dcera je bohyně Nanše. Ve vodách /Abzu/ jsou pod Enkiho vládou mnozí nižší bozi a démoni jako Abgal či Lahmu.

Hlavním střediskem Enkiho kultu je město Eridu, podle jednoho královského seznamu prý nejstarší město Sumeru. Enki tam má chrám, zvaný É-abzu = bít apsi = dům Apsův či dům pravodstva. Slovo apsu či abzu mohlo označovat také vodní nádrž v chrámech, srovnej „moře“ v chrámě Šalomounově /1Kr 7,23; srv. Ex 30,18-21; 40,7/.

Enki dále řídí božský řád me a tím pořádá vlastně celou zemi. Poněvadž zná zaklínání, chodí k němu bohové na radu v těžkých situacích. K lidem je napořád velmi přívětivý. Je původcem Utnapištimovy záchrany z vod potopy, pomáhá i Atrachasisovi a Adapovi. Jeho pomoc má podobu rady, zaklínání, kouzla či lsti, kdežto násilí nepoužívá. Je to příznačně především v kosmogonickém mýtu Enuma eliš. Tam sice přemůže nepřátelského praboha Apsu, ale tak, že ho nejdříve zaříkáním a kouzlem uspí a pak zabije. Bohyni Nammu dává Enki pokyny, jak vytvořit člověka / podle mýtu o Enkim a Nimmah/, kdežto podle Enuma eliš vytvořil člověka sám, byť podle Mardukova pokynu. S tím souvisí Enkiho hlavní přízvisko Nudimmud = ten, kdo tvoří a rodí. Ikonografie: Jedno starobabylónské pečeti dlo ukazuje Enkiho, jak sedí na trůnu, obklopeném vlnami vody, a z jeho ramen také tryská voda. Jeho emblémovým zvířetem je bájný tvor, zvaný sumersky suhur-maš = kapr-koza; má kozlí hlavu a přední nohy, kdežto zbytek těla je rybí. Jiným jeho emblémem je „rybočlověk“, sumersky kululu, bytost podobná bájným mořským pannám. Horní část těla je lidská, dolní rybí. Podle zpráv z novoasyrské doby nosili prý Enkiho kněžii oděv, v němž vypadali jako „rybočlověk“.

Bohem podsvětí je NERGAL. Význam jeho jména v původním tvaru Ne-iri-gal je „moc velkého příbytku“. Je pánem čtvrté části světa, podsvětí, zvaného nejčastěji Arallú. Také se mu říká ersetu šaplitu = země hlubin nebo eufemisticky „velká země“, sumersky ki-gal, z toho pak akkadské kigallu, nebo „země bez návratu“, sumersky kur-nu-gi-a, akkadsky

erxet lâ târi. Jeho astrální ekvivalent je planeta Mars pod jménem Zal-bat-a-nu. Někdy byl Nergal nazýván Meslamta'ea, Lugalgirra, Lugalgudua a Lugalapiak, což sumersky znamená „král /měst/ Kutha a Apiaku“. To byla dvě hlavní střediska jeho kultu. Nergal byl považován za syna Enlila a Ninlil, v akkadské době za syna Ellila a mateřské bohyně Bēletili. Jeho manželkou byla Nin-ki-gal = EREŠ-KI-GAL = paní velké země, akkadsky Al-la-tum, Ir-kal-la či Erxetum = „Země“ – podobným eufemismem jako její manžel. Akkadský mýtus o Nergalovi a Ereškigale je aitiologií toho, že moc Nergalova nebyla omezena jen na podsvětí. Jako nadzemský bůh zosobňoval smrtící sílu žhavého slunce. V epilogu zákoníku Chammurabiho je vzýván, aby sežehl nepřátele jako oheň, zuřící v rákosí. Nergal je také původcem horečky a nákazy, zvláště morové rány, takže se charakterem blíží bohu moru Errovi. Místem jeho kultu bylo především město Kuthu, jehož jméno se později stalo jedním z eufemistických názvů pro podsvětí. Ikonografie: Jedno starobabylónské pečeti dlo jej zobrazuje se zahnutým mečem a kyjem, se dvěma lvími hlavami, jak stojí na pohoří a klade nohu na poražené nepřátele; nápis ukazuje, že jde o Nergala. Jeho zvláštním znamením bylo žezlo se lví hlavou. Dhorme /str. 44/ upozorňuje, že právě na ctitele Nergala /2Kr 17,30/ seslal Hospodin lvy, aby je dávali /2Kr 17,25/. Lvi tedy neposlouchají Nergala, naopak jsou poslušni Hospodina. V jednom nápise Rim-sina z Larys je Nergal nazýván přímo „divoký lev“. Mezi jeho zvířata patří také býk, drak a havran.

3. ASTRÁLNÍ BOHOVÉ

Mezi ně patří především astrální triáda, totiž měsíc – Sin, slunce – Šamaš a planeta

Venuše – Ištar; dále pak i několik dalších astrálních božstev menšího významu.

První z nich, bůh měsíce, se jmenuje sumersky NANNA, akkadsky SIN, původně Suen, asyrsky Suin. Číselná hodnota třicet, přichází tedy hned po bozích Anuovi, Enlilovi a Enkim. Jméno Nanna se odvozuje ze sumerského na-an-na = člověk nebe, Semité z něho udělali Narnar či Naannar – zářící /srovnej hebr. nēr – světlo, kahanec/. Druhé jméno Sin,

běžné v akkadštině, však je zřejmě nešemitského původu. Jméno Suen se totiž vyskytuje v sumerském seznamu bohů z Dára a snad i v archaických textech z Uruku. Číslo třicet nenese náhodou, je to počet dní v měsíci. Rodem je Sin synem Enlila a Ninlily. Je nazýván „býček Enlilův“; srpek měsíce, který ovšem v jižních krajinách na obloze nestojí, nýbrž leží, připomínal Mezopotamcům býčí rohy. Jindy byl alespoň srpek měsíce považován za bárku, plující po obloze. Tajemný jev ubývání a přibývání měsíce došel výrazu v epitetu „plod, vznikající sám od sebe“.

Jeho družkou je NIN-GAL = velká paní, /srovnej ugaritskou Nikkal!/. Jejich dětmi jsou slunce – Šamaš a Venuše – Ištar. Nadřazení měsíčního boha slunečnímu bohu v mezopotamském systému je ojedinělé, je však dobře doloženo doklady už ze staré doby. – Střediskem jeho kultu bylo především město Ur, kde měl Sin chrám, zvaný É-kiš-nu-gal. Dalším střediskem jeho kultu bylo město Charran v severozápadní Mezopotámii, kde měl Sin až do Nabonidových časů chrám, zvaný Échulchul. Tam byl uctíván společně s bohem ohně Nusku i s jeho manželkou, zvanou Sarder-nun-na. Ningal měla v Charran vlastní chrám É-gipar čili bit gipari = dům venkovský. Z obou měst, Ur i Charran, vyšla kdysi rodina Abrahamova /Gn 11,28.31/. Je zajímavé, že v teoforních jménech starobabylónské doby se jeho jméno vyskytuje nejčastěji ze všech bohů. Daněk /Dobové pozadí SZ 53/ upozorňuje na souzvuk tří významných lokálů, Sinaje, oázy Kaděš a hory. Nebo se jmény tří bohů, měsíčního Sina, syropalestinské až egyptské lví bohyně Kaděš a hvězdného posla babylónských bohů Nabú.

Zvláštní pozornost věnovali staří Mezopotamci zatmění měsíce. Aitiologický mýtus vypráví, že Sin, Šamaš a Ištar si chtěli z Enlilova podnětu rozdělit světovládu. An tomu chce zabránit a vysílá proti nim sedm démonů, zvaných Sebettu. Ti obklopí Sina a tak způsobí zatmění měsíce. Ištar však odpadne od svých spojenců a přidá se k Anovi. Do děje pak zasahují ještě Enlil i Ea. Konec příběhu se nám však nezachoval.

Společně se svým synem Šamašem je Sin bohem věšteb. Někdy na něho přechází i soudcovská funkce, která je vlastní Šamašovi. Některá hymnická epiteta jeho „Rozhodčí osudu“ či „Anu nebes“ – vládce

nebes je patrně třeba chápat jako nadsázky. Ikonografie: Stálým a běžným Sinovým znakem je měsíční srpek, který najdeme na mnoha pečetiďlech, hraničních kamenech i jinde.

Dalším bohem astrální triády je slunce - ŠAMAŠ. To je ovšem až jméno akkadské, sumersky se nazýval UTU. Akkadské Šamaš odpovídá hebrejskému šemeš, arabskému šams, ugaritskému šapaš a asyrsko-amurrejskému samsu či samas. Většinou jde o božstvo mužské, ale pro Féničany z Ugaritu a jižní Araby to bylo božstvo ženské. Chetitě rozeznávali boha slunce Eštana a bohyni slunce Arinnu. – Číselná hodnota je dvacet. – Šamaš je synem Sinovým a bratrem Ištary, jeho manželkou je v sumerštině ŠE-NIRDA či SUDANGA, v akkadštině AJA. Jeho poslem je Bunene. Šamaš je bohem, jehož světlo všude proniká, vše před ním vychází najevo, a tak je Šamaš soudcem a strážcem práva. Už z doby kolem 2600 jsou doložena jména jako „Utu je můj soudce“. Zároveň je bohem orákula, které bylo považováno za božský rozsudek. Zničující sluneční zář však se Šamašem spojován nebyl, byl připisován buď Nergalovi nebo bohu ohně a žáru Gibilovi. Přes den putuje Šamaš po nebi, večer klesá na západě do moře, ráno pak vychází nad mytickým pohořím, zvaným Mašum, které je cílem i novým východiskem jeho denní pouti. Na pečetiďlech byl často znázorňován, jak stojí nad horou, na její vrchol klade svou pravou nohu a z jeho zad vycházejí paprsky. Před ním dva další bozi otvírají nebeskou bránu. V noci prochází Šamaš podsvětím, kam vnáší světlo, pokrm i nápoj mrtvým. Jedno z jeho přívěsků je „slunce duchů mrtvých“. Akkadský Šamaš byl velmi významný bůh; naproti tomu sumerský Utu se zdá být méně významný s výjimkou mýtických textů o Gilgamešovi a Lugalbandovi. Seznam králů zmiňuje krále Meskianggašera, který se nazývá „syn Utův“, podobně jako jeho syn či vnuk Enmerkar, hrdina dvou sumerských eposů. Gilgamešovi je Utu či Šamaš nakloněn, s jeho pomocí přemáhá Gilgameš Chuvavu. Také Dumuzimu pomáhá, jak vypráví mýtus o cestě Inanny do podsvětí. Zvláště významnou roli má Šamaš v Etanově příběhu, kde hájí právo a zároveň dopomáhá svému chráněnci Etanovi k letu do nebe na orlu. Šamašovi jako vševidoucímu bohu jsou zasvěceni „vidoucí“ věštcí, zvaní baru /viz kapitolu o kultu/. Střediskem slunečního kultu bylo na

severu Sippar a na jihu Larsa. Ve městě Aššur měl Šamaš chrám společně se svým otcem Sinem. Ikonografie: Jedním jeho znakem je plamenný kruh, opatřený někdy křídly a ocasem jako pták. Jindy je jeho znakem nástroj, který drží v ruce na vyobrazeních a který bývá považován za pilu. Často bývá zobrazován společně se Sinem a Ištarou jako celá astrální triáda, především na hraničních kamenech.

Posledním třetím členem astrální triády je bohyně INANNA či Ininna /tak zní její původní sumerské jméno/, akkadsky nazývaná IŠTAR. Číselná hodnota patnáct. Její jméno původně Nin-anna znamená „Paní nebe“ a bylo už sumerštině různě obměňováno: vedle tvaru Ininna je i tvar Inninni, Innin, Ninni, Nin, disimilací Irnina, Irnini. Z akkadského Ištar je asyrské Istar a syrské Astarté a ugaritské Attar. Nakonec její jméno klesá na apelativum a znamená „bohyně“. Jazykově je zajímavé, že souvisí s řeckým astér = hvězda a s latinským stella, což vzniklo asimilací ze staršího sterla. Někdy se rozeznávaly různé Ištary, např. Inanna ze Zabalam /město poblíž Uruku/, Ištar z Akkadu, z Kiše, z Ninive či z Arbely. Někdy mohlo být i jméno Inanna – Ištar vynecháno a užívalo se jen jméno místa s příslušnou koncovkou, např. Ulmašitu = ta z města Ulmaš; podobně asi jako kdybychom místo Panna Maria Svatohorská či Vambeřická říkali jen Svatohorská, Vambeřická atd. V seznamu bohů ze Šurrapaku přichází na třetím místě po Anovi a Enlilovi, kdežto Enki, Nannar a Utu už po ní. – O jejím původu jsou dvě tradice. Podle jedné je dcerou boha Anua, podle druhé dcerou Sina. Jen druhotně a ojedinele je nazývána dcerou Enlilovou. Za její sestru byla považována vládkyně podsvětí Ereškigal. Inanniným poslem a vezírem je bohyně NINŠUBUR. Důležitý je podvojný charakter Ištary. Jednak je bohyně války, boje, vášně, jednak bohyně lásky, a to především v pohlavním smyslu. Chrámové kněžky, oddané sakrální prostituci, se podle ní nazývají ištaritu = Ištariny. Ištar však není trvale manželkou žádného boha, její vztahy jsou proměnlivé, často – podle mýtů – hubí své milence. V lokálních tradicích byla ovšem někdy k některému bohu přiřazována, tak např. bohu války jménem Zababa, který byl patronem města Kiše, nebo v Asýrii bohu Aššurovi. Vyskytuje se i jako manželka boha nebes Anua, ale toto podání chce asi spíše

podtrhnout její význam nežli ji uvést k Anuovi do trvalého vztahu. Jediný vztah, který překračuje lokální či dočasné hranice, je Ištarin poměr k bohu Dumuzi čili Tamuzovi. Vrátime se k němu v oddíle o mytologii, ve vyprávění o Ištarině sestoupení do podsvětí /viz též Kramer, Historie... str. 166-179/. – Proto je také Ištar bez vlastních dětí. Výjimkou je snad jen bůh Šara, městský patron Ummy, o kterém však víme jen málo. Kult Ištarin byl velmi rozšířen. Ústřední postavení v něm mělo město Uruk s chrámem, zvaným É-an-na = dům Anův či dům nebes. Sem přichází Ištar po návratu z podsvětí a sem si přináší me /sílu/ z Eridu. Ištar však měla svatyně téměř ve všech významných městech Mezopotámie, i v Asýrii a dokonce i ve vzdáleném Mari a Nuzi. Významný byl její kult v Lagaši, dále také v Isinu, kde byla Inanna ztotožněna s tamní domácí bohyní zvanou Nin'isina. Důležité informace o Ištare jsou na VI. tabulce eposu o Gilgamešovi, který jí tam vyčítá její činy a odmítá její nabídky. Její válečnou povahu ukazuje nejlépe doslov k Chammurabiho zákoníku: Zákonodárce tam svolává trest bohů na toho, kdo by chtěl jeho ustanovení zrušit. Vyzývá jednotlivé bohy a mezi nimi i Ištaru, o níž říká: „Kéž Ištar, paní bitev a zápasů, jež vede můj meč,... prokleje s rozhořčeným srdcem a velkou záští jeho království..., kéž zlomí jeho zbraně..., srazí jeho bojovníky, napojí půdu jejich krví...“ Pro kruté Asyřany byla arbélská Ištar hlavním božstvem války. Ikonografie: Hlavním znakem Ištary je hvězda s osmi nebo šestnácti paprsky v kruhu. Astronomicky je ztotožňována s Venuší, která má jako nebeské těleso jméno Dil-bat či sumersky Ninsianna. – Inanna vystupuje v několika mytických textech, které asi také sloužily jako rituály /scénáře/ obřadů, souvisejících především s plodnostní magií. Jsou to Inanna a Enki, Inanna a Bilulu, Inanna a Ebih, Inanna a Šukalletuda. Nejvýznamnější z mýtů o Inanně vypráví o její cestě do podsvětí /česky u Kramera str. 166-179/.

Vedle astrální triády bylo ještě několik dalších božstev, která byla ztotožňována s nebeskými tělesy. Ze zvláštních útvarů na obloze si staří Mezopotamci všimli především Plejád. Na jednom hraničním kameni krále Marduk-zakir-šumiho /9. stol./ je skupina sedmi kroužků poblíž obrazu škorpióna. Podobných obrazů máme zachováno víc. Plejády byly nebeským

protějškem sedmi démonů, zvaných SEBETTU, někdy také Sibi či podle odchýlného čtení Sibitti. To je akkadský název, sumersky se jmenovaly Imina-bi = jejich sedma. Označovaly sedmu dobrých démonů a sedmu zlých. Obě sedmy jsou tu gramaticky pojaty jako jediný celek, jako singular. Vyskytují se především v zaříkávadlech, kde jsou považovány za sedm dětí podsvětého boha Enmešarra /pán všeho me/, který společně se svou manželkou Ninmešarrou byl ve spekulacích o božských generacích pokládán za předka Anua a Enlila. Jindy bylo sedm Plejád ztotožňováno se sedmi „Mudrci“, zvanými Abgal či Apkallu.

Zlou „Sedmu“ jako i ženského démona Lamaštu zplodil Anu. O jejich roli při zatmění měsíce viz str. 138. Dobrá „Sedma“ jsou „Moudří“ čili Apkallu. Zaklínací texty se jich dovolávají právě na obranu proti zlým démonům.

Zvláštní skupinu nebeských těles tvoří planety, kterých znal starověk také sedm; Slunce, Měsíc, Venuše /o těch jsme se již zmínili/, dále Merkur, Mars, Jupiter a Saturn. Všecky ostatní planety byly objeveny až v novověku. Výraz „planeta“ zněl bibbu – původně divoký beran narozdíl od domácího, tedy zvíře, které si chodí jak chce. V užším slova smyslu znamenal výraz Merkura, nazývaného též „sluneční býk“. V pozdější době byl ztotožněn s bohem Nabu /viz oddíl o národních bozích/. Jupiter, který měl několik jmen jako Sag-me-gar /ten, který svým jasem dává vidět/ a Šul-pa-e /ten, jenž se zjevuje ve výši nebe/, byl nejčastěji nazýván Mulu-babbar /bílá hvězda – řecky Molobabbar/, podle Hesychia Jupiterovo jméno. Akkadsky se mu říkalo Dâpinu /mocný/. Jupiter byl ztotožňován s Mardukem. – Saturn se nazýval sumersky Sag-uš, akkadsky Kajamânu /z toho hebrejské Kijjûn – Am 5,26; Sk 7,43/. Význam výrazu kajjamânu či kajjavânu je „trvalý, stálý“. Tak byl pojmenován proto, že se z planet tehdy známých pohybuje po obloze nejpomaleji. Byl hvězdou práva a spravedlnosti. – Poslední Mars, zvaný Zalbatanu, byl hvězdou Nergalovou. Jeho epiteton muštabarrû mûtânu znamená „působící smrt či mor“.

Stálice se považovaly za stádo, které pase nebeský pastýř Sib-zi-an-na = pravý pastýř nebe, souhvězdí Orionu. Někdy býval ztotožňován s Tammuzem nebo s Papsukkalem. To byl posel bohů, zvláště Anuův a Ištarin. – Další

z významných stálic byl Sirius, zvaný Kak-si-sá čili Šillaḥu – šíp. Byl ztotožňován s Ninurtou, bohem lovu a boje. – Názvy některých souhvězdí ekliptiky /cesty slunce/ jsou velmi staré, některá jména známe už ze 13. století. Souhvězdí Štíra patřilo bohyni jménem Išhara. Byla bohyní boje a strážkyní přísah, snad je cizího původu; z Elamu známe bohyni Ašhara. Střelec čili lučištník byl ztotožňován s bohem Pa-bil-sag, což bylo přízvisko Ninurtovo. Souhvězdí Blíženců představovalo bohy podsvětí, zvané Meslamtaea a Lugalgirra. Souhvězdí Panny patřilo bohyni Erúa či Šerúa, zbožštěnému klasu. Vodnář byl vtělením bohyně Gula; to byla bohyně zdraví někdy považovaná za manželku boha Ningirsu; její emblémové zvíře byl pes. Celkem je však možno říci, že žádné z těchto astrálních božstev nemělo takový význam a tak rozšířený kult jako hlavní astrální triáda, měsíc, slunce a Venuše.

4. PŘÍRODNÍ BOZI

Bůh počasí, obdobný kenaanskému Hadadovi, byl sice v Mezopotámii odedávna známý, ale jeho jméno je proměnlivé. Někdy býval označován jen znakem „vitr“ /DIM/, v této podobě se objevuje už ve starých dokumentech v Šurupaku /2600/. Jiné jeho sumerské jméno je IŠKUR, v akkadštině měl už od staroakkadské doby jméno ADAD, které samozřejmě souvisí se syrským Hadadem, původním jménem Baalovým /viz třetí díl o božstvech Kenaanu/. Mezi semitským obyvatelstvem Mezopotámie se však někdy nazýval také WER či MER /m a v bylo záměnné/. U Asyřanů byla vedle boha Wera i jeho manželka Wertum. Z Mari máme doloženo jméno Itūr-mer. Rod: Iškur či Adad byl považován za syna Anova. Adadovou manželkou byla bohyně Šala, která se někdy objevuje také jako manželka boha úrody Dagana, který přišel do Mezopotámie ze Sýrie /viz kenaanský panteon/. Byla patrně také cizího původu. Jeho božští služebníci, pobočníci či poslové jsou Šullat a Haniš. I když byl Iškur uctíván Sumery odedávna, měl jen nevelký význam. To patrně souvisí s tím, že ve starém Sumeru bylo zavodňování důležitější nežli deště, který přicházel nepravidelně a jen v zimních měsících. Může se dokonce stát, že vydatnější deště se nedostaví po několik roků. Zato někdy se zároveň s deštěm může vyskytnou ničivá bouře a příval, poškozující zavodňovací zařízení a hráze.

Proto byl Iškur bůh nepřívětivý. Když se líčí jeho zásahy, bývá přirovnáván k býku, který bouřlivě útočí /srovnej líčení nebeského býka na VI. tabulce Gilgameše!/. Bůh Adad byl u Akkadů již významnější. Chammurabi v závěru zákoníků v kletbě proti jeho rušitelům říká: „Kéž Adad, pán nadbytku, správce nebe i země, můj pomocník, zadrží mu /rušiteli/ déšť na zemi a vodstva u pramenů, zničí jeho zemi v bídě a hladu, zlověstně zahřmí nad jeho městem a promění jeho zemi v poušť!“ Ještě víc byl ctěn v Asýrii, která byla podstatně méně odkázána na zavodňování a podstatně víc na déšť. I tam byl ovšem nejen bohem deště a bouře, ale i zkázy, záplav a boje. Ikonografie: Býval zpodobňován /jako syrský Hadad/ s dvojitým či trojitým bleskem v ruce, jeho emblémové zvíře je býk. Asyrský Adad mívá vedle blesku ještě i válečnou sekeru. Jako symbol Adada stačil jen blesk na býku nebo i jen blesk samotný. Podle jednoho hymnu je hrom bučení nebeského býka Adada nebo řvaní nebeského lva Adada nebo kráčení nebeského havrana Adada. Kult Adadův byl na jihu v Enegi u Ur a v Murum /obě místa nebyla dosud lokalizována/, pak i v Babylóně. Adadovy svatyně byly i v Borsippě, Diblaz, Kiši, Sipparu, Šuruppaku. A samozřejmě v Asýrii. V severozápadní Mezopotámii u Aramejců byl Adad uctíván v Alepu, v oáze Samal a v syrském Damašku. Jeho ztotožnění s Baalem pak prodlužuje jeho kult až do římské doby /Baalbek, Heliogabal atd./.

Narodil od pozdějšího Adada je původním bohem bouře NINURTA, jehož jméno se dříve četlo Nin-ib, Nindar či Ninrag. Jeho jméno znamená sumersky „pán země“ /nin = pán, urta je genitiv k výrazu uraš/. Jeho jméno však převzali i Akkadové. Je to syn Enlilův, střediskem jeho kultu byl především Nippur. Jeho manželkou byla bohyně Gula, zmíněna byla už v odstavci o stálicích a souhvězdích; byla totiž ztotožňována se souhvězdím Vodnáře. S Ninurtou splynul bůh NINGIRSU, v překladu „pán z Girsu“, což byl posvátný okrsek města Lagaše. Proto byl Lagaš střediskem jeho kultu, měl tam chrám jménem É-ninnu = dům padesáti. Číslo padesát vedle Enlila symbolizovalo i Ningirsu. Tak postava Ningirsu, Ninurty i Enlila často navzájem přecházely jedna do druhé. Ningirsova manželka byla lagašská bohyně Baba, dříve někdy čtená jako Ba-ú. Asyřané uctívali tohoto boha v městě Kalhu, které stálo pod jeho zvláštní ochranou.

Vztahy Ninurty k Enlilovi ukazuje i jeho titulatura: Je jako Enlil pánem potopy /sumersky a-ma-ru, akkadsky abubu/, jeho hlavním projevem je orkán. Ninurta je „orkán Enlilův“, Abubu je pak častý titul Ningirsův. Někdy byl také ztotožňován s bohem války z města Kiš, zvaný Zababa. Ikonografie: Jeho emblémem je žezlo se dvěma lvími hlavami, jak je vyobrazeno na stéle Assarhaddonově ze Zendžirli. Tato dvojitá lví hlava připomíná zároveň ptáka zvaného Imdugud, orla se lví hlavou, která bývá také někdy zdvojená. Jiné jméno tohoto bájněho ptáka je Anzu /tak v eposu o Gilgamešovi, viz Gilgameš a dub/ či Zu. Bájě o tomto ptáku vypráví, jak jednou, když se bůh Enlil myl, odložil své insignie, mezi něž patřily i tabulky osudu, které činí svého majitele pánem osudu a tími všech bohů. Pták Anzu je ukradl a uletěl s nimi do hor. Jejich zmizením však přestal platit rád /me/. Nejvyšší bůh Anu hledá někoho, kdo by uprchlíka pronásledoval a tabulky osudu donesl zpět. Ani Ada ani Gibil ani Šara se nechtějí úkolu ujmout. Na radu boha Ea požádá bohyně Dingirmah o pomoc svého syna Ningirsu /v asyrské variantě Ninurty/. Ninurta Anzua najde, vystřelí po něm, ale protože Anzu má tabulky osudu, střelu odvrátí. Do věci se znovu vloží Ea svou radou a ačkoli konec bájí není zachován, dá se předpokládat, že nakonec Ninurta nad ptákem zvítězil. V jednom arkadském popisu bohů se líčí Ninurta v postoji, kdy klade jako vítěz svou nohu na bájněho ptáka. Také v asyrských hymnech jsou náznaky Ninurtova vítězství. Z tohoto mýtu zřejmě pochází Ninurtovo znamení: rozkřídlený orel se lví hlavou, který svírá ve spárech buď dva lvy nebo jeleny či berany. Ninurtovou hvězdou je Sirius. Ze slavností na jeho počest víme o tom, že Ningirsu slavil svatý sňatek s bohyní Baba a že se konala jeho pouť do Eridu. Spolu s ním byli vzýváni i jeho dva synové, Gal-alim, strážce a ochránce práva, a Šal-ša-ga, který obstarává úlitby, omývání a Ningirsovy pokrmy.

Mezi přírodní bohy menšího významu lze zařadit několik bohů ohně. Především je to bůh GIBIL /sumersky/, jeho akkadské jméno je GIRRU. Je to zosobněný oheň, a to jak dobrý tak zlý. Přináší světlo, ale také požár. Jako syn Enkiho je také bohem zařikávání; spaluje zlého čaroděje. V mýtu o Errovi přichází ke Gibilovi Marduk, aby mu Gibil očistil jeho znečištěné

insignie. Podle jednoho zaklínacího rituálu jde Ea s Gibilem do nebe, aby zjistil tajemství původu Sedmi /démonů, vize Sebeti/. Když to Ea vypátrá, posílá Gibila se zaklínadlem k bohu Asalluhi /sumerské jméno Marduka/, a ten je zase předkládá jakoby instanční cestou Eovi. Tato instanční cesta musí být zachována, aby bylo zaklínání účinné. V žalozpěvu nad zkázou Ur je Gibil pomocníkem ničitele Enlila.

Dalším bohem ohně je NUSKU. Byl považován za Enlilova syna a vezíra; v novoasyrské době byl uctíván v Harran, kde byl považován za syna hlavního tamního boha Sina. Je to především oheň, který spaluje oběti, který plane v temnotách chrámů a je představován chrámovým „věčným světlem“. Proto byla jeho emblémem lampa, přesněji olejový kahan, tak je alespoň symbolicky zobrazován na hraničních kamench kudurru. Je to služebník a strážce bohů. V Ur je jeho družkou bohyně Sa-dar-nun-na. V novobabylónské době doprovází boha měsíce, a tak vstupuje do okruhu měsíčních božstev jako Gibil do okruhu solárního.

Posledním z bohů ohně je IŠUM. Jeho jméno se obvykle vykládá jako obdoba hebrejského ʿeš; oheň je akkadsky feminimum išatu; toto by pak byl tvar mužského rodu. Někteří badatelé /např. Edzard/ však tuto etymologii popírají. Jeho sumerský protějšek je HENDURSANGA či Endursag. Za Gudey je nazáván „Herold Sumeru“, později herold a rádce Nergalův či Errův. Podle akkadského podání je Išum bratrem Šamašovým. Je vůbec heroldem a strážcem bohů. Lidem je – narozdíl od Erry a Nergala – nakloněn příznivě. Utišuje Erru, když ničí lidi morem, a také v podsvětí u Nergala se přimlouvá za lidi. Je ochráncem lidí, zvláště nemocných. Uctíván byl především ve staré Lagaši.

Mezi božstva přírody je možno zařadit i hypostáze toků, ať řek či kanálů. Podobně jako v Egyptě Nil, tak se v Mezopotámii těší zvláštní úctě obě hlavní řeky Eufrat i Tigris, jako dobré a životodárné bytosti. Tok se řekne akkadsky naru /srv. hebrejské nahar!/, hypostazován je prostým připojením božského determinativu. Má významnou funkci při ordálu čili božím soudu. Podle Chamurabiho zákoníku se v některých případech vina či nevína zjišťuje ponořením do proudu. Jindy je proud – řeka chápána jako příbytek boha Ea.

Bohyní sladké vody, kanálů a zarybněné vody byla NANŠÉ, dříve čtena Nina. Ur-Nanše, vládce Lagaše /2520/ podle ní pojmenovaný, jí postavil chrám a dal zbudovat kanál, nazvaný jejím jménem. Je dcerou Enkiho, sestrou Ningirsu a Nisaby. Nanše je však zároveň také bohyní moudrosti a věsteb. Gudea z Lagaše se k ní obrací, aby mu vyložila sen, jež nechápe. Podle jednoho sumerského hymnu, žel jen částečně zachovaného, je Nanše zvěstovatelkou božské vůle a strážkyní mravního řádu. Zdá se však, že její kult byl omezen jen na Lagaš.

5. BOZI ÚRODY

Tito bozi, dárci plodnosti a tím i úrody, potravy a nápojů, náleželi spíše lidové zbožnosti nežli oficiálnímu státnímu kultu, který se soustřeďoval především na bohy – vládce. Nejvýznamnější z bohů úrody je DUMUZI čili TAMUZ. Je zmíněn i v bibli /Ez 8, 14/. Jméno Dumuzi znamená „pravý syn“, Tammúz je jeho aramejská podoba, v níž přešlo i do hebrejštiny. Řekové mu říkali Daōzos /později Daōnos, viz Edzard 51/. Jeho jménem byl nazván jeden z měsíců, akkadsky Du'uzu a později Dūzu, hebrejsky, syrsky, i arabsky Tamúz. V nejstarší době /Fára/ měl přízvisko Ama'ušumgal'anna = ten, jehož matkou je drak nebes /či drak Anův/. Podle bájí, které se nám o něm zachovaly, je Dumuzi předně pastýř, který v zápase o přízeň bohyně Inanny zvítězí nad bohem rolníků Enkimduem /Kramer 150/ a Inannu získá za ženu, se svým protivníkem se však nakonec smíří. Nezdá se však, že by jeho manželství s Inannou bylo šťastné. Gilgameš /šestá tabulka/ Inannu obviňuje, že tomuto milenci svého mládí určila rok co rok lkání. To je zřejmě narážka na další báji, která vypráví, jak se Dumuzi dostal do podsvětí. Dlouho se badatelé domnívali, že se tam dostal nějakou zlou náhodou a že jeho manželka Inanna čili Ištar se tam vypravila za ním, aby ho odtud vysvobodila. Teprve nedávno byla nalezena a rekonstruována celá báje /Kramer 166-179/. Podle ní se Inanna nejprve sama svévolně vypravila do podsvětí. Aby však mohla odtud opět odejít, musila tam za sebe dodat náhradu. A tou se stal právě její manžel Dumuzi. Zřejmě však ani on nezůstával v podsvětí trvale, nýbrž pobýval tam jen část roku, dobu vegetačního klidu. Tomu alespoň nasvědčuje ta okolnost,

že byl odedávna ztotožňován se syrským bohem vegetace Adonisem. Je však také možné, že ve starším pojetí představoval dobu vegetačního klidu čas, kdy byla v podsvětí Inanna. Není divu, že Dumuzi měl v mezopotamském panteonu zvláště později místo poměrně málo významné. Souvisí to zřejmě s tím, že v Mezopotámii díky zavlažovacím zařízením nebyl tak výrazný rozdíl mezi obdobím vegetace a obdobím klidu jako je u nás, v severních krajích, kde je vegetačním obdobím léto, nebo v Palestině, kde je vegetačním obdobím doba deště, tedy naše zima, nebo v Egyptě, kde je vegetační období odvislé od stoupání a klesání nilské hladiny. – Dumuzi měl různé tituly, jeden z významných byl „Pastýř země“, přičemž je „země“ eufemistickým výrazem pro podsvětí. Proto býval ztotožňován se souhvězdím Oriona, zvaným Sib-zi-an-na = pravý nebeský pastýř. Pro roli Dumuziho v kultu je důležité, že některé texty z doby sumerské renesance /Ur III, Isin I/ naznačují, že při slavení „svatého sňatku“ /řecky hieros gamos/ vystupoval král jako ztělesnění Dumuziho a velekněžka jako Inanna.

Dalším bohem úrody je NINGIZZIDA, zvaný též Ningišzida či jen Gišzida. Sumerské jméno Nin-giš-zi-da znamená „pán pravého stromu“, nejspíše mytického „stromu života“, který nacházíme velice často zvláště na pečeti. Je to chthonické božstvo, syn boha Ninazu /„pán lékař“, syn vládkyně podsvětí Ereškigal/. Častým Ningizzidovým přízviskem je „služebník vzdálené země“, tj. podsvětí. Gilgameš se s ním v podsvětí setkává, také báseň o cestě krále Urnammu do podsvětí se o něm zmiňuje; potkává jej tam zároveň i s jeho manželkou, která se jmenuje Azimua. V jiných textech, zvláště z Lagaše, byla za jeho manželku považována bohyně Geštinanna, „réva nebes“, o níž se ještě zmíníme. Akkadská zaklínání počítají s Ningizzidou jako strážcem démonů, vyhnaných do podsvětí. V báji o Adapovi /viz § 7!/ však Ningizzidu i Dumuziho potkáváme jako strážce brány nebes, z toho lze usuzovat, že v podsvětí pobýval vždy jen nějaký čas, podobně jako Dumuzi. – Ikonografie: Emblémovým zvířetem Ningizzidy byl rohatý had /Cerastes/. Jeho souhvězdím byla Hydra. Na jednom pečeti z doby Gudeovy je zobazen Gudea, kterého přivádí Ningizzida k trůnu Enkiho. Ningizzida je tu zobrazen s dlouhým vousem, s tiárou s rohy a nad rameny mu vystupují hadí hlavy s rohy.

Z bohyní úrody je nejdůležitější NISABA. Je to bohyně obilí; její jméno se psalo znakem, který představuje obilné stéblo s klasem. Je doložena už v nejstarším čase /Fára/. Je dcerou boha nebes An, podle lagašského panteonu je dcerou Enlila a sestrou boha Ningirsu a bohyně Nanše. Jejím manželem byl v době sumerské renesance a ve starobabylónské době bůh bůh Haja /dříve bůh Hani/, v prvním tisíciletí se pak stává jejím manželem bůh Nabû. – Nisaba je mezopotamská Ceres, hypostaze obilí a zrna. Protože se však ve staré Mezopotámii pomocí zrněk počítalo a zrno bylo i nejmenší váhovou jednotkou /viz karát!/, stala se z ní také bohyně počtů, pak i písma, vědy, architektury a astronomie. Proto jí byl také posléze jako manžel přidělen bůh písma Nabû. Nisaba je dárkyně moudrosti, „otevívá člověku uši“, tj. dává mu porozumění. Proto má jako svůj odznak psací rydlo. Střediskem jejího kultu byl Umma a dále i město Ereš, které nebylo dosud lokalizováno. Ikonografie: Váze Entemeny z Lagaše ukazuje na reliéfu sedící bohyni, jejíž tiára je ozdobena klasy a v pravici drží palmovou ratolest. Předpokládá se, že jde o Nisabu.

Mezi bohy úrody lze snad zařadit i boha ŠARA. Víme o něm jen málo. V sumerské době byl patronem města Ummu; jeho přízvisko „hrdina Anův“ naznačuje, že byl snad i bohem boje. S bohy úrody jej spojuje to, že byl považován za syna Ininny. Podle zmínky v báji o Lugalbandovi a jednoho stavebního nápisu z doby Ur III je Šara jeden ze tří bohů, kteří holdovali Ininně po jejím návratu z podsvětí. V akkadské báji o ptáku AnZu čili Imdugodovi je jeden z bohů, kteří v báji proti AnZu neuspěli. Jeho družka se jmenuje Nin-ur-ra.

Zvláštní skupinu mezi bohy úrody tvoří bozi obilí. Jeden z hymnů lagašského vládce Gudey zmiňuje tři. Jmenují se AŠNAN, KUSU a PASIKIL. Nejvýznamnější z nich je zřejmě Ašnan, známý i z řady jiných textů. Jeho jméno znamená obilí či chléb, podobně jako kenaanský Dagan. Dříve /Dhorme/ býval ztotožňován s dalším sumerským bohem obilí, zvaným EZINU. Novější bádání naproti tomu /Edzard/ tvrdí, že jde o božský pár, Ezinu byl bůh a Ašnan bohyně. Ašnan je zmíněn v epilogu kodexu Chammurabiho i v popisu Mardukovy intronizace jako pokrm bohů. Ezinu měl chrám v Legaši.

Také nápoje byly hypostazovány jako božstva. Nejdůležitější z nich byla bohyně GĚŠTINANNA. Její jméno znamená „réva nebes“. Je patrně totožná s bohyní AMAGEŠTIN – „matkou révou“, zmíněnou v nápisu Urukaginy z Lagaše /2400/. Je sestrou boha Dumuzi a bohyně Belili. V lagašském panteonu je manželkou Ningizzidy. Snad byla totožná s bohyní Azimuou, která se jinak považovala za Ningizzidovu ženu. V akkadské mytologii byla ztotožněna s bohyní Bêletsêri = „Paní stepi“, podsvětní písarkou. Step či poušť je zde šifrou podsvětí. Liturgické texty, v nichž se jméno této bohyně vyskytuje, ukazují, že ve staré Mezopotámii mělo zrnko pšenice a víno symbolický význam. Víno je krví vinice či země, zrno pšenice pak symbolem cesty skrze smrt k novému životu /srv. Jan 12,24n/. Geštinanna je vzývána především v nárcích nad smrtí svého bratra Dumuziho /Ez 8,14/.

Menší význam měla bohyně moštu, zvaná sumersky SIRIS, akkadsky SERAŠ, srv. hebrejské tíróš! Někdy se považovala za dceru bohyně Nin-ka-si = „paní plných úst“, jindy s ní byla ztotožněna. Siris je „pilná žena“ a „život bohů“. Také byla vzývána jako ta, která přináší kurunnu = kořeněné víno.

Jako posledního z bohů úrody je třeba ještě zmínit boha zvaného sumersky ŠAKAN, akkadsky SUMUQAN. Připomíná latinského fauna, žije mezi divokými zvířaty i dobyt看em a oplodňuje je. Samozřejmě byl uctíván především na venkově. Nesměl se mu obětovat beran, protože to bylo zvíře jemu zasvěcené. Jeho vezírem je bůžek Edin-mu-gi = „zůstávající na venkově“.

6. NÁRODNÍ BOZI

Zmínili jsme se již o tom, že i v Mezopotámii – podobně jako v Egyptě – lze předpokládat, že v nejstarší době mělo každé významné město svého božského patrona. Jejich vzájemný styk a zvláště pak vznik větších státních celků způsobil, že stoupala vážnost vladařského města a tím i jeho boha, kdežto vážnost bohů z podmaněných měst klesala. Vývoj byl velmi složitý a podílelo se na něm mnoho faktorů, takže jej zatím nemůžeme přesně rekonstruovat. Ale víme, že ve staré sumerské době byl předním bohem Enlil; v době akkadských králů se šíří celou Mezopotámií, tedy ze

Sumeru a Akkadu až do Asýrie kult Išary čili sumerské Ininny. V době sumerské renesance, tedy v době Ur III, stoupá úcta k bohu měsíce Sinovi. Když amorejští vládci zakládají prvou babylónskou dynastii, dostává se do popřední tamní místní bůh Marduk, stává se tvůrcem kosmu a vládcem bohů, podobně jako babylónští vládcové ovládají v Mardukově jménu, jako jeho zplnomocněnci, okolní země. V době rozkvětu Asýrie roste úcta k tamnímu bohu Aššurovi a v posledním babylónském období se hlavním státním bohem stává Mardukův syn Nabû, uctíván ovšem vedle svého slavného otce, na nějž se v Babylónii nikdy nezapomnělo. V severozápadní Mezopotámii, kde převládalo amorejské obyvatelstvo, byl jako hlavní bůh uctíván Dagan. Nejvýznamnější z nich, pokud ještě nebyli zmíněni /jako např. Enlil/, si nyní probereme postupně.

Nejdůležitější z národních bohů Mezopotámie je jistě babylónský MARDUK. Tento semitský tvar jména je zkomoleninou či zkratkou sumerského AMAR-UTUK, což znamená „Mladý býček /potomek/ slunečního boha“; o bohu slunce Utu, akkadsky Šamašovi, jsme již podali hlavní údaje v oddíle o astrální triádě. Teprve později a dodatečně byla vytvořena druhotná, jazykově zřejmě nesprávná etymologie jména jako „Syn Duku“, což byl posvátný pahorek, sídlo bohů, asi jako egyptský Benben. Představovali si, že leží v severovýchodním pohoří a jeho jakousi obdoubou a napodobeninou jsou chrámové hory. Vrátime se k nim v kapitole o kultu, v odstavci o chrámech. – Jméno Amar-utuk je poprvé – zatím ojedinele – doloženo už v době Mesilimově /2600/. Jako městského boha Babylónu jej známe až od doby Ur III /2000/. Podle původního jména patřil Marduk asi nejdříve do slunečního okruhu, později byl ztotožněn s bohem ASALLUHI, Eovým synem a pomocníkem při zaklínacích rituálech. Asalluhi pozoruje počínání démonů, hlásí to svému otci a ten mu vydává pokyny pro zaklínání či zaklínací formule. S Mardukem byl asi ztotožněn tehdy, když se ve zmechanizovaném mytickém dění stává právě zaklínání rozhodující formou ovlivňování osudu. – Nejstarším literárním svědectvím o Mardukovi je prolog Chammurabiho zákoníku. Začíná slovy: „Když vznešený Anum, král božstev Anunnaků, a Enlil, pán nebes a země, rozhodčí nad osudy říše, přiřkli Mardukovi, provorozenému Eovu,

vládu nad veškerými lidmi a povýšili jej nad božstvo Igigi, oznámili jeho vznešené jméno Babylónu, přemocným jej učinili v okrsku zemském, v jeho středu mu vybudovali věčné království se základy, kotvícemi v nebi i v zemi zároveň.“ – Mardukovou družkou je bohyně Šarpanitum, uctívaná zároveň se svým manželem v babylónské hlavní svatyni Esagila. Šarpanitum byla někdy ztotožňována s bohyní, zvanou NANĀJA, známou od času Ur III. Jde o ištarský typ, bohyni lásky /pohlavní/ i boje zároveň. – Bohyně ŠARPANITU, akkadsky „stříbrotřpytná“ byla podobně jako manželky jiných hlavních bohů panteonu, viz řecká Hera a římská Juno – ochránkyně těhotných, vzývána v této funkci také pod jménem ERUA. Druhotnou etymologizací bylo jméno Šarpanitu vykládáno někdy jako žer-bānitu = tvůrkyně semene a tedy bohyně mateřství.

Mardukův vzestup na národního boha Babylónie samozřejmě souvisí s politickým rozmachem babylónského – původně městského – státu, který se stal východiskem a základem říše Chammurabiho. Božský nárok Mardukův na vládu a tím mocenskopolitický nárok Babylóna chce zdůvodnit a ospravedlnit závažný mytický text „Když nahoře“ – akkadsky Enūma eliš - , k němuž se vrátíme v § 7 /Mytologie/. Vývoj Mardukova postavení v mezopotamském panteonu je z hlediska věd o náboženství velmi poučný. Marduk si postupně přivlastňuje rysy a vlastnosti téměř všech významných bohů, stává se jakýmsi sběrným typem, ostatní bozi pak jen aspekty Mardukova bytí. Tak se počínají projevovat i v Mezopotámii první náběhy k monoteismu, ovšem syntetickému, nikoli exkluzivnímu, jaký je příznačný pro Izrael. Podobný vývoj byl ostatně i v Egyptě – viz bůh Amon! Tento vývoj zachycuje i pozdější Mardukův titul Běl – Pán, který dokonce nahrazuje jméno Marduk. To je opět vývoj, podobný situaci v kenaanském panteonu, kde proprium Hadad je posléze nahrazeno původním apelativem Ba'al. Také se nazývá „Otec bohů“ /zde nahrazuje Anua/, „Soudce“ /zde nahrazuje Šamaš/, a především „Zaklínač“, jehož slovo je působivé /zde nahrazuje Enkiho/. Jeho nárok na vládu nad veškerenstvem zdůvodňuje především to, že je jeho stvořitelem jakožto přemožitelem chaosu a nebytí – viz jeho souboj s Tiamatou v § 7. Jeho planetou je Jupiter, a to pod jménem Šul-pa-é při východu, pak Sag-me-gar a posléze,

když vrcholí, Nēbiru. Později, zvláště při novoroční slavnosti, byl Marduk ztotožňován s řadou dalších nebeských těles, dokonce i se sluncem a měsícem. V mytologických textech se však – s výjimkou Enuma eliš – vyskytuje Marduk poměrně zřídka, protože jeho vzestup spadá až do doby, kdy mytologická tvorba už ustávala. Zmínku zasluží snad jen báje o bohu moru Errovi, kterému přenechává Marduk vládu, když podniká cestu do podsvětí /viz § 7/. Z asyrské doby /snad za vlády Sancheriba 704-681/ pochází text, líčící, jak byl Marduk podroben ordálu v řece. Tato báseň se dříve vykládala jako doklad toho, že i Marduk podstoupil smrt a znovuoživení. Tento výklad je mylný, jak nově ukázal W.von Soden /ZANF 17/ /1955/ 130-166/. Báseň je propagandistický protibabylónský spis, který má autoritu Marduka snížit. Tím padá jeden z argumentů starých panbabylónistů /srv. § 1, c/1. – str. 106-8/. – Ikonografie: Na pečeti z novobabylónské doby má Marduk vysokou válcovou korunu, za ní se vynořují křídla. Má dlouhý vous. Dlouhý plášť, posetý hvězdami, mu sahá až k nohám. V levici drží insignie, v pravici harpunu. Často ho provází jeho emblémové zvíře, drak Mušhuššu. Jeho jméno pochází ze sumerštiny, tam muš-huš znamená „ohnivý drak“. Má hadí hlavu s vyplazeným jazykem a jakýmsi stočným rohem nahoře, silnější tělo je pokryté hadími šupinami, přední nohy jsou lví, zadní orlí, hadí ocas je zakončen bodcem štíra. Snad představuje demony, které si stvořila Tiamat, aby jí pomáhali v boji proti Mardukovi. Když ji Marduk přemohl, stal se tento drak jeho emblémovým zvířetem. Obraz draka může dokonce zastupovat Marduka na středo- a novobabylónských hraničních kamenech /kudurru/. Často má na sobě schránku, na níž je zobrazena motyka /či rýč, akkadsky marru, nejspíše trojhranný rýč na násadě, dříve považovaný za kopí/. Toto zemědělské nářadí má zřejmě Marduka kvalifikovat jako vynálezce zemědělství a dárce kultury vůbec. Mardukovy zbraně jsou harpuna, luk, blesk a síť, do níž při boji chytil Tiamat, a tak ji zneškodnil.

Pro rozšíření Mardukova kultu je příznačné, že byl uctíván v krajích, dobytých Babylónany, a to vedle místních božstev, která ovšem uznávala Mardukovu převahu podobně jako se místní vládce stal vazalem babylónského velekrále. Hlavním střediskem jeho kultu ovšem zůstával Babylón

s proslulou věží a chrámem É-sag-il, o němž se zmíníme ještě v § 5. Významným střediskem jeho kultu byla i Borsippa, nynější Birs Nimrud, nazývaná „tiára Bélva“. Mardukův kult trvá i v říši médskoperské a za Seleukovců. V bibli je zmíněn pod jménem Bel u Iz 46,1 spolu s dalším bohem Nabû.

NABÛ, národní bůh novobabylónské říše, je Mardukův syn. Původní tvar jeho jména zní Nabiu, tak jej zmiňují už texty z doby Ur III. Řecký tvar Nebo souzní s podobou jména, jak ji nacházíme i v bibli /Iz 46,1/. Význam jména je dvojnásobný, buď „ten, kdo povolává“ nebo „ten, kdo září“. Druhý význam je však pravděpodobnější, protože byl ztotožňován s planetou Merkurem, kterého Řekové nazývali STILBÓN – Zářící. Podobně jako kdysi Marduk zatlačil v panteonu svého otce Enkiho, tak zase Marduka zatlačuje Nabû, nikdy ovšem docela; často bývali uctívání společně. Střediskem jeho kultu byla Borsippa, kde měl chrám, zvaný É-zi-da = dům stálý, i chrámovou věž, zvanou É-ur-imin-an-ki = dům sedmi vůdců nebe a země. Jméno Ezida pak nesou všechny chrámy a kaple tohoto boha, ať v Kalhu, v Ninive či v Babylóně. Jeho manželkou je bohyně TAŠMETUM. Její jméno znamená „porozumění“, jde tedy pravděpodobně o abstrakci vlastnosti, asi jako u bohů Kettu a Mešaru: Spravedlnost a Právo, průvodců Šamašových. Byla titulována jako „princezna Borsippy“, „princezna Ezida“. Její jméno i povaha zřejmě souvisí s povahou boha Nabû, který je jakousi mezopotamskou obdobou egyptského Thovta, boha vzdělání. Nabû je bůh písma a patron písařů a tím – podobně jako Nisaba – bůh moudrosti. Jako pisatel tabulek osudu a tak určovatel všeho dění se nakonec stává Nabû nejvýznamnějším bohem panteonu. To je důvod, aby se na něho přenesly Mardukovy tituly, které vyjadřují světovládu. Posléze dostává i atributy bohů vegetace, je otvíračem pramenů a dárce růstu obilí. Tento vývoj ústí do monolatrie, doložená např. nápisem z 8. stol.: „Spoléhej na Nabûa a na žádného jiného boha!“ V mytologii má Nabû jen nepatrný význam, v klasických mytických textech zmíněn není. Zato měl v novobabylónské době velký význam v rituálu, především v nejvýznamnější babylónské slavnosti novoročí. Tehdy Nabû putuje z Borsippy do Babylónu, tam je v chrámě usazen na „pódium

osudu“, kde určuje losováním běh událostí v novém roce. – Mezi Nabuovy emblémy patří především kalamář, nazývaný qan-Tuppi = vláha tabulky. Je nazýván pán tabulek, tvůrce písma, a tím se právě stává pánelem osudu, určeného novoročními tabulkami. Jeho dalším emblémem je rydlo, tedy nástroj k psaní klínopisu. Někdy bývá označen i symbolem svého otce Marduka, totiž rýčem „marru“. Často stojí tyto emblémy na schráně, kterou nese drak Mušhuššu, původně emblémové zvíře Mardukovo, nebo Suhur-maš „kapr-koza“ přední půlí těla kozel, zadní ryba, původně emblémové zvíře Nabuova děda Enkiho.

V asyrské říši byl státním bohem AŠŠUR, eponym města, národu i státu. Jeho původ i přesný a původní význam jména je pro nás dodnes zahalen temnotou. Zdá se, že to nebyl bůh ani sumerský ani semitský. Známe sice akkadský výraz ašeru = strážce, odvozený ze slovesa ašaru, ale z toho by musil vzniknout tvar Aširu či Ašer, nikoli však Aššur. Za Sargonovců /700/ byl Aššur ztotožňován s bohem Anšarem ze staré dvojice bohů An-šar a Ki-šar. To je manželský pár bohů, který podle Enuma eliš zplodil boha Anu a jeho sourozence. To je ovšem už druhotný výklad. Aššurův vzestup probíhal podobně jako vzestup mardukův – souvisí zřetelně se vzrůstem politické moci města a státu stejného jména. Ve 13. stol. Se o něm mluví jako o asyrském Enlilovi. Má v té době tituly jako „Velká hora“, „Pán země“, „Otec bohů“, které míval Enlil v době, kdy byl hlavním bohem sumerského panteonu. Ve výčtu bohů stojí v té době jeho jméno už před jménem Enlilovým. Lze tedy přibližně říci, že v Asýrii probíhá podobný proces jako v Babylónii s Mardukem jen o několik století později /v Babylónii v 17. stol., v Asýrii ve 13. stol./ . Dalším krokem v jeho vzestupu bylo v 9. stol. jeho ztotožnění s Anšarem, otcem Anuovým. Tím se oficiálně ocitl na špičce panteonu. Asyrská verze báje Enuma eliš nahrazuje Marduka Aššurem, a tak z něho činí vítěze nad Tiamatou, stvořitele světa a krále bohů. Za Sasrgonovců na sebe Aššur soustřeďuje tituly i činnosti dalších bohů, takže i v Asýrii probíhá podobný vývoj k monolatrii jako v Babylónii. Aššurův kult byl samozřejmě soustředěn především ve stejnojmenném městě, kde měl chrám, zvaný É-šar-ra = bít kiššúti = dům všemohoucnosti. Součástí a snad jádrem

tohoto chrámového komplexu, který Sargonovci přebudovali a rozšířili, byl É-hur-sag-kur-kur-ra = pohoří zemí. Tento název je zřejmě ve vztahu k titulu „Velká hora“, sumersky kur-gal, akkadsky šadû rabû, který převzal Aššur od Enlila. Aššurovou manželkou byla buď bohyně Ninlil, původní družka Enlilova, nebo – zvláště později – aššurská Ištar /Ištar Aššuritu/ či ninivská Ištar. Tato asyrská Ištar se někdy nazývá též ŠERUJA; toto jméno je asi obdobné babylónskému jménu Erua, přízvisku Mardukovy družky jakožto ochránkyně mateřství. Ikonografie: Za zobrazení Aššura se pokládá bůh, vyskytující se na asyrských památkách z konce druhého a z prvního tisíciletí; drží v ruce luk a stojí uprostřed okřídleného slunečního kotouče. Také byl zobrazován s rohatou tiárou, odznakem bohů, a s kyjem a harpunou v ruce podobně jako Marduk. Od Marduka přijal Aššur i emblémové zvíře, draka Mušhuššu. Na jednom vyobrazení stojí na dvou zvířatech, na zmíněném draku a na rohatém lvu.

Národním bohem severozápadní Mezopotámie, tedy oblasti kolem měst Mari a Terqa byl bůh DAGAN. Nebyl ani sumerského ani akkadského původu; je to bůh západosemitský a budeme se s ním podrobněji zabývat v třetím díle, pojednávajícím o náboženství v Kanaanu. Na jihovýchod však pronikl poměrně brzo, zřejmě s první amurrejskou vlnou. Okolo roku 2000 se o něm objevuje zatím první zmínka v textech z města Puzrišdagan, ležícího poblíž Nippuru. Jméno Puzrišdagan znamená „Pod ochranou Daganu“. Snad bylo založeno skupinou amurrejských přistěhovalců. V jižní Mezopotámii vrcholí jeho úcta v době dynastie Isin I /2017-1817/, která pocházela z Mari. Ukazují to ostatně i některá jména isinských králů jako Iddindagan nebo Išmedagan. Také z Asýrie máme zprávy o Daganovu kultu, a to již ve staroasyrské době /srv. král Išmedagan 1781-1842/. V Mari měl Dagan titul „Král země“, to jest typický titul národního boha. Sargon Akkadský /2340-2284/ a Nárámsîn /2259-2223/ mají za to, že právě bůh Dagan jim daroval severozápadní Mezopotámii, a proto podporují jeho kult. Za jeho manželku byla považována bohyně ŠALA či ŠALAŠ, snad hurrijského původu, která byla u západních Semitů někdy také manželkou Adadovou. Akkadské zaklínací texty ji zmiňují jako matku boha ohně Girra. I ona byla – jak se na

manželku národního boha sluší – ztotožňována s bohyní Ninlil. V bibli je o Daganovi řada zmínek, probereme je také ve třetím díle při rozboru kenaanského panteonu. Pozoruhodné je, že se o něm zmiňuje i zákoník Chamurabiho, a to v prologu: „První mezi králi, jenž si s pomocí Daganu, svého stvořitele, podmanil zalidněné kraje eufratské, jenž byl milostiv lidem z Mari a Tuttulu.“ Závěr zákoníku jej však už nezmiňuje.

Vedle těchto významných či velkých bohů patří do babylónského či obecněji mezopotamského panteonu ještě celá řada bohů méně významných, nižších, či démonů; o některých z nich se zmíníme v další kapitole v odstavci o zaklínání. Úplný výčet mezopotamských bohů je otevřenou otázkou, mnoho nalezených textů teprve čeká na rozluštění nebo na publikování; některé jistě vynesou na světlo další, dnes zapomenuté bohy, a jiné asi poopraví naše nynější představy o hlavních bozích. Ale je nepravděpodobné, že by hlavní postavy mezopotamského panteonu a jejich hlavní rysy, jak byly zde vylíčeny, mohly být novými nálezy nějak podstatně změněny.

5

MEZOPOTAMSKÉ NÁBOŽENSTVÍ

KULT

Podobně jako v prvním dílu, zabývajícím se Egyptem, probereme i zde postupně objekty /tj. chrámy, věže, svatyně a jejich výstroj/, osoby /kněžstvo a jeho skupiny/, úkony /pravidelnou bohoslužbu i výroční slavnosti a svátky/; proti Egyptu navíc věnujeme zvláštní odstavec zaklínání /exorcismy, bílá a černá magie/ a konečně věštbám, které měly v mezopotamském náboženství mimořádný význam.

A. OBJEKTY

CHRÁMY

Nejvýznamnějším a zároveň základním kultickým objektem je samozřejmě **chrám**, vlastní palác boha. Sumersky se nazývá *é*, akkadsky *bit-ili* /srv. hebrejské *bêt-'el*/. Vedle tohoto názvu se užívá i akkadského **ekurru**, což je ze sumerského *é-kur* = dům hor, potom chrám. Chrám měl obvykle několik částí: svatyně v níž se konají obřady, se jmenuje *ašitru* či *eširtu*. Kolem ní jsou kaple, zvané *sukku* či *sagu* /srv. hebrejské *sukkôt!*/. Jejich účel byl různý, často je nesnadné jej určit. Důležitým místem chrámu je jakýsi stupínek, pódium, zvané *parakku*, na němž se o novoročí losuje. Vlastní příbytek boha se jmenoval *papaḥu*; tento výraz mohl také označovat chrám v celku.

Výstroj svatyní byla bohatá. Vstupovalo se do ní branou, opatřenou sochami nebo reliéfy strážců. Byli to – jak se jim nyní odborně říká – géniové v lidské i zvířecí podobě, často s křídly a se zbraněmi v rukou či spárech. Svatyně byly vybaveny také nábytkem, byly tu trůny, stoly, kadidelnice, vázy na květiny, praporce a standarty, odznaky a emblémy, vladařské insignie boha atd. Oltář, původně dvoustupňový, sloužil jako stůl pro pokrmy bohů. Na nižším stupni stály vázy s květinami, na vyšší stupeň se kladla potrava, určená bohu. K nábytku patřily i třínožky a stoly o čtyřech nohách.

K chrámu patřilo samozřejmě rozsáhlé **příslušenství**, pole a zahrady, dílny a zásobárny. Řekli jsme si již, že zvláště v sumerské době byl chrám zároveň hospodářskou a správní jednotkou, takže vlastně ovládal život celého městského státu. Teprve později vznikají skupiny samostatných, na chrámech nezávislých řemeslníků a obchodníků a s nimi třída samostatných městských obyvatel. Součástí chrámu však byly a vždy zůstaly školy a s nimi zároveň jakési zárodky vědeckých ústavů, střediska vzdělanosti a počínající vědy. Nazývaly se „dům vědění“, akkadsky *bīt mummu*. V nich se soustřeďovala práce kněží – znalců i výchova dalších odborníků.

K chrámu náležela i společná **bydliště**, určená zvláště pro kněžky, věnující se sakrální prostituci. Tato společná bydliště – cosi na způsob „klášterů“ – se nazývala *gagu*. Uprostřed různých chrámových budov byl ústřední **dvůr**, zvaný *kisalmahhu* = „vznešený dvůr“. Sem se o výročních svátcích přinášely sochy božstev, které pak bohu – vlastníku chrámu – tvořily doprovod.

Mimo vlastní chrámový okrsek, třeba i mimo samo město, se budovaly zvláštní menší svatyně, zvané **akítu**. Toto slovo označuje původně novoroční slavnost; protože však tyto svatyně byly určeny právě pro ni, převzaly i její jméno a nazývaly se *bīt akítu* nebo jen *akítu* s ideogramem domu. Sem se ubíralo při novoroční slavnosti procesí se sochou boha. O novoroční slavnosti se zmíníme podrobněji v dalším odstavci.

Roli svatyně svatých, nepřístupitelného, zvláště posvátného a tajemného místa v chrámě měla místnost, zvaná *gigunû*. Odpovídala řeckému *adyton*. Je to místo, „kam se nesmí pohledět“. Také chrámová věž *zikkurat*

může být nazvána **gigunû**. Dhorme /178/ upozorňuje na zprávu řeckého spisovatele Strabona, podle něhož prý babylónská věž byla náhrobkem Bélovým, a právě proto nedotknutelně posvátná čili *gigunû*. Strabo se však dal asi mylně ovlivnit egyptskými představami, ať už je zde skontaminoval sám či jeho prameny.

VĚŽE

Nejsvráznější sakrální objekty staré Mezopotámie jsou ovšem proslulé chrámové **věže**, zvané **zikkurat**. Tento název je odvozen od slovesa, které znamená „vyčnívat, být vysoký“. Stavba takové věže byla dost složitá a obtížná. Hlavním technickým problémem bylo dobré drenážování stavby, aby se zvlhlá a těžká hlína nesesunula. Nejdříve se postavily základy, rozlehlý, nejčastěji čtvercový podstavec, zvaný *tamlû* – plochá země. Na něm se pak vystavělo prvé poschodí a opět zarovnáno do plochy, pak další a další. Vnitřek věže byl z nepálených cihel, jen sušených a nazýval se *kummu*, vnější potah věže byl z pálených cihel, leckdy opatřených pestrou glazurou, zvláště na špicí věže. Tento potah se nazýval *tahluptu*. Na nejvyšší plošině stál chrám, jehož stěny byly v Babylóně opatřeny modrou glazurou. Místo malty se používalo asfaltu. Vzhůru vedlo jedno nebo několik schodišť.

Takovou chrámovou věž, větší či menší, měla řada mezopotamských měst. Přesná rekonstrukce ze zřícenin, které z nich zbyly, je velmi nesebná. Naštěstí však máme zachován **popis** nejvýznamnější z nich, babylónské *zikkuraty*, zvané *É-temen-an-ki* čili „dům základů nebe a země“. Měla sedm poschodí, nepočítáme-li základ *tamlû*, a měla stejnou déku, šířku i výšku, něco přes devadesát metrů. Herodotův popis započítal i základ *tamlû* jako jedno poschodí, proto udává osm poschodí. Sedm poschodí byl obvyklý počet, i když jiné chrámové věže byly menší. Tak *lagašská* věž se nazývala *É-pa* a v jednom Gudeově zápisu se popisuje jako „dům sedmi pásů“ – zřejmě sedmi poschodí. Zmínili jsme se již o věži v Borsippě, jmenovala se *É-ur-imin-an-ki* = „Dům sedmi vůdců nebe a země“; tyto vůdcové jsou planety včetně slunce a měsíce; každé poschodí bylo tedy nejspíše zasvěceno jedné planetě. V Ur byla také *zikkurat*,

archeologové však dosud nerozhodli, zdali měla sedm či jen pět poschodí. Obraz zikkuraty na oděvu boha Adada má jen pět poschodí.

Účel zikkurat není dosud jednoznačně probádán a osvětlen. Je zřejmé, že jejich přední funkcí bylo tvořit scénu novoroční slavnosti, kdy se – jak už popisuje Herodot – v chrámu na vrcholu odehrával svatý sňatek /'ieros gamos/ zajišťující magicky plodnost a blaho země. Zdá se však – jak tvrdí Diodor – , že se věží užívalo také jako pozorovatelna, a to především astronomických. Zikkuraty měly také symbolickomytický význam, byly jakýmsi svorníkem nebe a země, jak naznačují jejich jména, spolujícím svět bohů a lidí, „pupeční šňůra kosmu“. Snad sloužily i jako obětiště, tak by to alespoň naznačovala zpráva o potopě, kde /Gilgameš, 11. tabulka, řádek 155 Matoušova vydání/ Utanapištim obětuje po skončení potopy právě na vrcholu hory.

STAVBA ČI OBNOVA SVATYNÍ

Velmi složité rity doprovázely **stavbu** či **obnovu svatyní**. Zcela nové chrámy se stavěly zřídka, tradiční cítění Mezopotamců rádo navazovala na mytickou dobu a na vše, co z ní – podle tehdejších lidí – pocházelo. Proto se častěji chrámy rekonstruovaly nežli stavěly zcela nové a na nových místech. Při těchto rekonstrukcích se zachovávaly co možno přesně i rozměry původní stavby. K rekonstrukci či stavbě bylo možno přistoupit jen na základě božského pokynu – orákula. Do základů stavby pod úroveň půdy se vkládala tabulka s textem o založení či opravě chrámu, jmenovala se temenu. Měla různý tvar, nejčastěji cihly či válce. Byly na ní údaje o jménu stavebníka /obvykle krále/, o bohu, jemuž byl chrám zasvěcen, pak i další výčet údajů o stavbě. Vedle toho bývala v základech ještě kamenná stéla, zvaná narû. Vyzdvižení temenu i jeho uložení nazpět doprovázely složité **obřady**, **temenu** byl mazán olejem, konaly se modlitby a oběti. Stavebník byl k uctivému zacházení s nalezeným temenu nezřídka veden kletbami, které na něm byly napsány a které měly postihnout toho, kdo byl při přestavbě temenu odstranil, nahradil jiným či jiným způsobem potlačil jméno původního stavebníka. Tato opatření byla doržována, takže ještě v 7. stol. Nebukadnezar II. obnovuje chrám boha

Lugal-mar-da na temenu Nárámsînově /2250/ a Nabonid se kolem r. 550 chlubí, že objevil jiný temenu Šarrukéna čili Sargona Akkadského /2300/ a Nárámsína /2250/. Temenu mohl být dokonce zosobněn a osloven jako bytost, jak dokládá jeden nápis asyrského Sancheriba /700/. Vedle starého temenu ukládal pak nový stavebník svůj temenu s popisem přestavby. Někdy měl temenu otvor, jímž byl provlečen hřeb či klín a tím byl upevněn. Hlava klínu zobrazovala poprsí boha nebo démona, strážce temenu. Takových antropomorfních klínů se užívalo při stavbách často; měly funkci amuletu a nazývaly se ziqâti. Jakmile byl temenu znovu – samozřejmě za doprovodu slavnostních obřadů – uložen do základů chrámu, již přicházelo požehnání a fungovala magická síla chrámu.

Obřady při budování, obnovování a **zasvěcování chrámu** se skládaly z řady úkonů. Nejčastější případ byla rekonstrukce. Už k započetí prací bylo třeba orákula, kterým se stanovilo vhodné datum. Bůh, jemuž byl chrám zasvěcen, byl usmířen trojitým obětním hodem. Následovalo noční vyzvání boha za použití zaklínacích formulí, jejichž autorem byl Ea či Marduk. Pak král, zvláštním způsobem ustrojený, s oloveným náramkem na ruce a za pomoci magnetické motyky sám vykopával temenu chrámu. Ten byl uložen na skrytém posvátném místě a po celou dobu rekonstrukce omýván medem, smetanou, mlékem, pivem, vínem a olejem. Také jeho znovuuložení se konalo v den určený opět orákulem. Před ním předcházela noční oběť pěti bohům v čele se Sinem a další oběť bohu, jemuž byl chrám zasvěcen, jeho manželce i bájným strážcům chrámu. Na úsvitě se obětovalo kosmické triádě bohů, Anuovi, Enlilovi a Eovi. Pak byla recitována báje o stvoření, která měla vyjádřit obdobu mezi chrámem a celým kosmem i znázornit, že bozi sami dodali materiál pro obnovu chrámu a sami také ustanovili chrámové rity. Cílem celé rekonstrukce bylo opět usídlit bohy v příbytku, který potěší jejich srdce, a získá tak stavebníkovi i jeho zemi jejich přízeň.

B. OSOBY

Podle mýtu o stvoření Enuma eliš byli lidé stvořeni k tomu, aby sloužili bohům. Celý **lidský život** tedy je – nebo alespoň má být – **bohoslužbou**.

Zatímco však většina lidí slouží bohům jen nepřímou, prostředkově, je tu od pradávna zvláštní skupina, jejímž úkolem je sloužit bohům přímo a tím být prostředníkem mezi bohy a lidmi. To jsou **kněží**. Jejich služba je zcela konkrétní, pečují o blaho boha tím, že – podobně jako v Egyptě – pečují o jeho sochu v chrámě, dodávají jí pokrm a nápoj a vůbec vše, co by jí mohlo být příjemné /srv. 'b-d - collo - cultura!/.

1. KNĚŽSKÁ ROLE KRÁLE

Nejvýznamnější sakrální osobou staré Mezopotámie je **král**. I když obvykle nebyl považován za přímé vtělení boha – narozdíl od egyptského faraóna, ale srv. zobrazení Naramsína na stéle s rohy, odznakem božství /str. 117/ - je božím místodržitelem, zplnomocněncem a vyvolencem, jehož úkolem je rozšiřovat a upevňovat vládu říšského boha /at Enlila, Marduka, Aššura či Nabû/. Kde vládne tento místodržitel, tam vládne skrze něho i říšský bůh, tam panuje řád a dobro, kdežto mimo oblast jeho vlády je prostor chaosu, zlých sil a zhouby. Proto jsou králové výboje vlastně misijní činností ve službě říšského boha. A proto také cílem bojů není jen podmanit si cizí země politicky, hospodářsky a vojensky, nýbrž především vnést do nich nový, božský řád, a tak je vytrhnout, ba vysvobodit z moci chaosu a zla. Tak král jako boží zplnomocněnec svou vládou, šířením i ochranou životodárného řádu svého boha vlastně pokračuje v díle stvoření, v díle přemáhání chaosu, a proto na něho zpětně padá božský nimbus krále bohů.

Kněžskou roli krále dokládají jeho **tituly** a **řity**, jemu vyhrazené. Starý sumerský titul patesi, akkadsky iššaku znamená vikář či dozorce, samozřejmě svého boha. Titul síru či iššaku síru z novobabylónské doby znamená „nejvyšší vikář“. Asyrský oficiální titul krále ja šangû = kněz, ovšem Aššurûv, podobně jako tituly šakkanakku a šaknu = zástupce. Tato asyrská titulatura se drží od 14. až do 7. století.

Stejně zřetelně jako tituly dokládají kněžskou roli krále i **obrazy**, nejčastěji reliéfy, představující **krále při** různých **rituálních úkonech**. Král obětuje, předkládá bohu pokrm a nápoj, stojí před ním v modlitebním postoji. Na některých obrazech je král nahý. To je závažný doklad jeho

sakrální funkce, protože víme, že už v sumerské době musil kněz za určitých okolností přistupovat před boha nahý. Král je také hlavní „očisťovatel“, sumersky išib, akkadsky pak odvozeně išippu. Máme doklady o řadě vládců, jak podnikali takové „očisťování“ /sumersky nam-išib-ba, akkadsky išippûtu/ s velkou vážností a horlivostí. Gudea očisťuje nový chrám v Lagaši, Nabû-apla-iddin /870/ král babylónský, dostává pokyn od Šamaše a pak sám, podle formulí a rituů ustanovených Eou a Mardukem omývá ústa sochy, zařizuje její příbytek, obětuje velké býky a tučné berany, koná úlitby medu, vína a další úkony. Také asyrský Assurbanipal /630/ se chlubí, že po skončení vítězného tažení usmířil ritem očisťování rozhněvané bohy, obnovil jejich oběti a ustanovil bohoslužebné řády. Takových a podobných příkladů by bylo možno předložit mnoho.

2. KNĚŽÍ

Kněžstvo – jako v Egyptě – původně zastupuje vládce v kultu. Už ve staré sumerské době má kněžstvo velký vliv na celý život společnosti. Přístup ke kněžské funkci je nesnadný. Předpokládá dlouhé učení i řadu dalších podmínek, takže se kněžství brzo stává převážně dědičným úřadem. Posléze se **podmínky pro kněžství** ustálily na několika bodech: předně je potřebí příslušet ke kněžskému rodu, další podmínkou je tělesná bezvadnost, nutná proto, aby se kněz bohu líbil, zvláště když před bohem při některých ritech slouží nahý, a konečně kněžské vzdělání, rozličné ovšem podle různých kněžských skupin.

Kněžstvo se dělí do několika **skupin**. Nejvyšší kněz či velekněz se nazývá sumersky en, s akkadskou koncovkou enu. Výraz se překládá jako pán či **velekněz**, mohlo se ho užít jak o vladaři, tak o vlastním veleknězi. Další výraz pro tutéž funkci zněl sumersky mah, akkadsky mahhu = vrchní či nejvyšší. Podle jmen nejvyšších kněží, kteří se po roce střídali, bylo zvykem datovat, asi jako ve starém Římě datovalo se jmény konzulů. V hodnostním výčtu jdou za sebou tyto tituly: enu /pán/, mahhu /nejvyšší/, lagaru /služebník/, išippu /očisťovatel/.

Významnou funkci měl **urigallu**. Jeho jméno je odvozeno ze sumerského uri-gal = velká stráž. Původně to byl tedy strážce chrámu, později

jeho představený a hlavní vykonavatel ritu. Býval i z královského rodu, víme, že tuto funkci měli dva bratři krále Assurbanipala. Jejich bratr-král je pro jejich funkci sám posvětil. – Šťastnou shodou okolností máme zachován výčet urigallových úkolů při novoroční slavnosti v Babylónu, kde hrál vedle krále nejdůležitější roli. Už dvě hodiny před úsvitem zahajuje urigallu obřady tajnou modlitbou k Bélovi. Nato otevírá dveře ostatním přísluhujícím. Dává pokyny k výrobě soch, zpodobňujících nepřátele a zlé síly, které pak byly spalovány a rozsekány. Čtvrtý den slavnosti recituje dlouhou modlitbu, adresovanou Bélovi a jeho božské manželce, připomíná, že je urigallu z Ékua, žehná chrám a nato recituje dlouhé sumerskoakkadské litanie, pak řídí očišťování chrámu, které však přímo provádějí jiní kněží. Ti se tím znečistí a musejí odejít, kdežto urigallu, který sám znečišťující úkony nedělal, zůstává a dokonává očištění vzýváním obětí. Nato přichází závažná scéna s králem, který o novoročí podstupuje zástupné ponížení a potrestání za celou svou říši. Urigallu odebere králi jeho insignie, políčkuje jej a tahá za uši. Král před ním klečí a vyznává viny. Nato se k němu urigallu obrací s povzbuzením a se zaslíbením, že mu Běl požehná. Pak mu vrací insignie, ale zároveň mu ještě jednou dává políček na tvář, který však má věštbý účel. Jestliže po něm král slzí, je to znamení, že Běl je uspokojen. Jestliže král nezaslzí, je to zlé znamení, přijdou nepřátelé a zbaví krále trůnu. Potom se na chrámovém dvoře kope jáma. Urigallu do ní hodí otep rákosu a král jej zapálí /srv. 1Kr 18,32.38/. Nato oba recitují modlitbu k „božskému býku“ – bohu, reprezentovanému bílým býkem, přivedeným k jámě.

Další skupinou kněží jsou „**vcházeční**“, akkadsky *érib biti* = vcházející do domu. Je to souhrnné označení kněží, podléhajících urigallovi. Jejich úkolem jsou různé služby bohům, obecně zvané *dullu* /srv. řecké *dulos* – služebník, *duloo* – sloužím/. Mezi ně patří např. předkládání pokrmů a nápojů před sochu boha. S nimi zároveň bývají zmíněni *mašmašê* = zaklínači, *kalê* = naříkači a *nârê* = zpěváci. Doprovázejí velekněze při bohoslužebných úkonech.

Z těchto skupin kněží si zaslouží zvláštní pozornosti **zaklínači** čili *mašmašê*. Toto jméno, odvozené ze sumerského *maš-maš*, je téměř

synonymem výrazu *ašipu*, které bychom snad mohli přeložit jako exorcista. Úkol obou je v podstatě týž: mají zaklínáním a zaříkáváním, tedy pomocí magických formulí, odvracet vše zlé. Zápasí s čarodějem, který pomocí černé magie škodí; nazýval se *kaššapu*, čarodějka pak *kaššaptu*. Ve veřejném kultu vystupuje častěji *mašmašu*, který se na urigallův rozkaz účastní očišťování; očišťovanou svatyni kropí vodou z Eufratu či Tigridu, zhasíná pochodeň, od níž se zapaloval chrámový oheň, a protože v tomto ohni žije bůh, je třeba ho při zhasínání smířit zaklínáním, obětí i úlitbou. Podílí se i na zvířecích obětech, a to společně s knězem, zvaným *patri* – nosič meče, který zvíře zabíjí a rozřezává.

Další kněžskou skupinou jsou **naříkači**, zvaní *kalû*, a **zpěváci**, zvaní *nârû*. Písňe naříkačů byly složeny ve zvláštním sumerském dialektu, zvaném *eme-sal*, z toho akkadsky *ummisallu*, v překladu „jazyk ženy“. Naříkačův zpěv byl doprovázen bubínkem /*balaggu* či *balangu* ze sumerského *balag*; *lilissu* ze sumerského *lilis*/. Výroba takového posvátného bubínku byla velmi složitá, zvíře, z něhož se vzala kůže, muselo mít řadu předepsaných znaků a muselo být obětně zabito zvláštním, přesně předepsaným způsobem. Vyroběný bubínek je posvěcován, pomazáván a okuřován jako zasvěcovaná socha, podstupuje obřad „umytí úst“. Naříkači se také účastnili obřadů při demolici rekonstruovaného chrámu. V jejich čele stál vrchní naříkač, *kalamahhu*, ze sumerského *gala-mah*. Zpěváci /*nârû*, ze sumerského *nar* – hudebník, zpěvák/ spolupůsobili také při různých obřadech. Asi se sami doprovázeli na hudební nástroje. Při některých ritech účinkovaly sbory, které si zpěvem navzájem odpovídaly. Příbuzným úřadem je *zammeru* – žalmista /srv. hebrejské *zamar* – zpívati s doprovodem/. Byly též ženy zpěvačky, zvané *nartu* a *zammertu*.

K chrámovému personálu patřili i různí **řemeslníci**, kteří měli za úkol zhotovovat pod dozorem kněží vyššího stupně, zvláště pod dozorem urigallovým, různé chrámové náčiní. Dále byli v chrámech omývači, zvaní *ramku*, úlitebníci /kněží, konající úlitby/, zvaní *nisakku*, pomazovači, zvaní *pašišu*, a řada dalších méně významných.

Důležitou roli měli **věštci**, zvaní *bâru* = vidoucí. Stáli pod ochranou Šamaše a Hadada, jako podobně zaklínači zase pod ochranou Marduka

a Enkiho. Takový „vidoucí“ měl pocházet z rodu odvozeného od bájného En-me-dur-an-kiho, krále Sipparu. O jejich činnosti se zmíníme podrobněji v odstavci o věštění.

Mezi chrámový personál byli zařazováni i **eunuchové**, zvaní kurgaru = kastrát nebo assinnu = poženštělý či zženštilý. Měli své místo především v kultu Ištar, protože podle jednoho bájného vyprávění právě Ištar se změnila z muže v ženu. Hráli na flétny při novoročním procesí do akítu. Byla to obdoba maloasijských gallů, kněží Kybeliných, kteří po oběti svého mužství oblékali ženský šat a tančili rituální tance k počtě bohyně. Podle báje o Ištarině cestě do podsvětí stvořil Ea assinnu a poslal jej k podsvětní bráně, aby svým vzhledem i hrou okouznil podsvětní vládkyni Ereškigal, aby se zajatá Ištar mohla vrátit na zemi.

2. KNĚŽKY

V mezopotamských chrámech byly i **kněžky**, a to rozličného druhu. Zmínili jsme se již o tom, že některé bydlily při chrámu v domě, zvaném gagûm, ale zákoník Chammurabiho předpokládá, že některé kněžky bydlely i mimo chrám, tedy jaksí v soukromí. Nejvyšší kněžka či velekněžka, panenská, se nazývala **entu** = paní nebo nin-dingir – paní boha. Bývala vybírána z královských dcer, víme např., že dcera Nabonidova byla entu Sina. – Další druh knězek se jmenoval sumersky sal-me, akkadsky **nadítu** – neplodná. Taková kněžka, původem také z vyšší společnosti, mohla sice právně uzavřít sňatek, ale děti mohla získat jen buď adopcí nebo od služky, kterou dala svému muži /viz Gn 16,1-4; 30,3.9/. Další skupina knězek se jmenovala **zikrum** = samec /srv. hebr. zakar/ s ženským determinativem, tedy jakási mužatka /srv. virago, amazona/, může nosit mužský oděv, také nesmí mít přímého dědice. Má-li dítě, nesmí je reklamovat jako své vlastní. – Podobné právní postavení má kněžka, zvaná kul-mašitu. Také ona nesmí mít potomstvo, jejími dědici jsou její bratři.

Některé skupiny knězek byly určeny k **sakrální prostituci**. Patřila mezi ně především nu-gig = /sumersky/ ne nemocná, akkadsky **qadištu** = zasvěcená, kterou asyrské texty nazývají qadiltu. Tímto způsobem byla uctívána především bohyně Ištar, proto se její služebnice nazývaly **ištarítu**

= Ištarína – totiž kněžka. Taková kněžka se v eposu o Gilgamešovi nazývá šamhātu = bujná /srv. hebr. šamah/ či harimtu = zasvěcená, nedotknutelná /srv. hebr. ħërem/. Svede Enkidua, a tak ho odcizí přírodě.

4. ODDANÍ

Poslední skupinou chrámového personálu, kterou je třeba ještě zmínit, jsou lidé,

darování chrámu či bohu. Tito „**oddaní**“ jsou tedy podobní starozákonním Netinejským /nātûn = aram. netîn = darovaný/. V Babylónii a Asýrii se jim říkalo širku či širkatu. Příklad: Vdova v době hladu věnuje své syny Paní Uruk, tedy Ištar. Jsou poznamenáni jejím znamením, hvězdou v kruhu, zůstávají však právní osobou, nejde tedy o přímé otroctví. Král Nabonid se v jednom nápisu chlubí, že věnoval takto bohům dva tisíce osm set zajatců.

C. ÚKONY

Můžeme si je rozdělit do dvou hlavních skupin: V první půjde o pravidelnou každodenní službu bohu v chrámě, ve druhé části pak probereme různé výroční slavnosti a svátky a v souvislosti s nimi také babylónský kalendář.

1. KAŽDODENNÍ KULT

Podstatou pravidelného **každodenního kultu** je magické ožívání sochy božstva

v chrámě. Tato služba, zvaná souhrnně dullu, se sestává z řady jednotlivých úkonů, jako je umytí úst /mis pî/, otevření úst /pit pî/ a jiné rity, sloužící k ožívání sochy boha. Pokyny k této činnosti vydali samotní bohové, zvláště Ea a Marduk. Sestávají se z ritů /parsê/ observancí /kidudê/, manipulací /kikittê/ a operací /nêpišê/.

Základní součástí každodenní služby bohům spočívá v tom, že se jim dodává **pokrm** a nápoj. Materiálem jsou obětiny, které ovšem musí vyhovovat předpisům, musí být čisté /ellûtim/. Nazývají se oběti /zibê,